

บทที่ 4

บทบาทของสื่อชุมชน และการจัดการความรู้ของชุมชนต้นแบบ

4.1 บทบาทของสื่อชุมชน

จากการศึกษาการจัดการความรู้ของชุมชนตัวอย่างทั้ง 2 ชุมชน ซึ่งมีการจัดการกับความรู้หรือภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชุมชน โดยชุมชนวัดศรีสุพรรณได้มีกระบวนการจัดการความรู้ในประเด็นการสร้างประวัติศาสตร์ และภูมิปัญญาการทำเครื่องเงิน ในการสร้างเป็นความรู้ใหม่ให้ชุมชนจากรากฐาน และทุนของชุมชนจนสามารถพลิกฟื้นและเกิดเป็นกิจกรรมที่พัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนได้ ขณะที่ชุมชนวัดหัวฝาย ซึ่งเป็นชุมชนที่มีความแออัดจากขยายตัวสมาชิกที่อาศัยในพื้นที่เดิม และการอพยพเข้ามาของชาวเขาในจังหวัดใกล้เคียง ซึ่งนอกจากชุมชนจะร่วมกันแก้ไขปัญหาพื้นฐานของชุมชนในประเด็นเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินแล้ว ชุมชนยังสามารถมีการเปิดพื้นที่ในการสื่อสารระหว่างกัน และสู่ภายนอก โดยการตั้งจุดปฏิบัติการเรียนรู้วิทยุชุมชนเมือง ซึ่งเมื่อศึกษาทั้งสองชุมชนแล้วจะเห็นบทบาทของสื่อชุมชนในกระบวนการจัดการความรู้ของชุมชน และหากพิจารณาบทบาทการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ตามแนวทางของอ้อมทิพย์ เมฆรักขานิชที่ได้ศึกษาไว้ในการวิจัยเรื่องบทบาทการสื่อสารในการเสริมพลังความเข้มแข็งของผู้หญิงในการปกครองท้องถิ่น ซึ่งมีทั้งสิ้น 13 บทบาท สามารถพิจารณาบทบาทสื่อชุมชนที่พบในชุมชนตัวอย่างที่ศึกษาได้ดังนี้

4.1.1 เป็นช่องทางการถ่ายทอดข่าวสาร

พบว่าในแง่ของการเป็นผู้ส่งสาร ชุมชนที่ศึกษาทั้งสองแห่ง ได้ใช้สื่อชุมชนเป็นช่องทางในการสื่อสาร

4.1.1.1 สื่อที่มีลักษณะที่เป็นทางการ อาทิ เสาธงตามสาย การประชุมกลุ่ม เวทีการแสดงความคิดเห็น/การเสวนา จดหมายข่าวของคณะกรรมการชุมชน และบอร์ด ป้ายประกาศ ซึ่งมีการนำมาใช้ทั้ง 2 ชุมชน และสื่อวิทยุชุมชนที่ดำเนินการในชุมชนหัวฝาย ส่วนใหญ่แล้วดำเนินการโดยกลุ่มแกนนำชุมชน เป็นช่องทางในการสื่อสารระหว่างกลุ่มแกนนำกับชาวชุมชน และแม้ว่าจะเป็นสื่อที่มีลักษณะเป็นทางการก็เปิดโอกาสให้แก่ชาวชุมชนสามารถแสดงความคิดเห็นและมีปฏิริยาย้อนกลับได้ ย้อนกลับได้

“เสียงตามสาย การจัดรายการของเรา ถ้ามีข่าวสารองค์กรภาครัฐองค์กรอื่นขอมา การกระจายข่าวในชุมชน รวมถึงสาธารณสุข อย่างวันนี้ในเรื่องการกำจัดขยะ การคว่ำกะลา อย่างนี้เราก็ประชาสัมพันธ์ให้ ในชุมชนถือว่ากระจายเสียงได้ครบ เพราะต่อลำโพงไว้ 14 ตัว การหยังเสียงว่าได้ยินหรือไม่ ลองบอกว่าจะมีแจกของจะมากันเต็ม”

“การกระจายเสียง คนส่วนหนึ่งที่เดินผ่าน หรือคนส่วนใหญ่ฟังเสียงตามสาย วันหนึ่ง เข้ากลางวัน เย็น ช่วงเย็นเปิดนานหน่อย ถ้ามี Spot หน่วยงาน เราก็เปิดช่วงนี้ ตอนเช้าความจริงไม่อยากจะฟังบางทีเป็นการรบกวนเค้า “

พวงงานรณรงค์ มีฝ่ายประชาสัมพันธ์เป็นคนทำหน้าที่ ถ้าไม่อยู่ตัวผมก็ช่วยกัน สื่อที่เราจัดบอร์ด จัดอะไรเหล่านี้ แต่ก่อน บอร์ดนี้ (บริเวณหน้าวัดที่มีที่นั่งเล่น) กลุ่มพัฒนาสตรี เค้าจัดอยู่ แต่ตอนหลัง กลุ่ม อสม.เขาขอไว้ เรื่องของเขามันเยอะหน่อยช่วงนี้ “

4.1.1.2 สื่อชุมชนที่ไม่เป็นทางการ ที่ผู้ส่งสารอาจเป็นทั้งแกนนำชุมชน คณะกรรมการชุมชน สมาชิกกลุ่มต่างๆ รวมถึงชาวชุมชนทั่วไป สามารถสื่อข่าวสาร ข้อมูลของตนเอง หรือของกลุ่มไปยังกลุ่มเป้าหมายที่ตนวางใจ ในรูปของสื่อสารแบบไม่เป็นทางการ การสนทนา/พูดคุย ในชีวิตประจำวัน หรือในงานประเพณีของชุมชน อย่างเช่น งานวัด งานประเพณี ตลอดจนงานศพ เป็นต้น เป็นการหักทวง สนทนาพูดคุย ซึ่งคนในชุมชนสามารถถ่ายทอดข่าวสารระหว่างกันเป็นช่องทางการสื่อสาร ข่าวสาร ข้อมูล จากกลุ่มแกนนำชุมชนไปยังชาวชุมชน และจากชาวชุมชนไปยังแกนนำ

4.1.2. เป็นช่องทางรับรู้ข่าวสาร (การสื่อสารขาเข้า)

นอกจากสื่อชุมชนที่มีในชุมชนจะเป็นช่องทางการส่งสารแล้ว ยังเป็นช่องทางในการรับรู้ข่าวสารของผู้เ็นภายนอก อาทิ จากการเป็นแหล่งเรียนรู้ หรือเป็นแหล่งท่องเที่ยว ทั้งวัดศรีสุพรรณ ที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว มีศูนย์ศิลปหัตถกรรม เป็นสถานที่จำหน่ายผลิตภัณฑ์ เครื่องเงิน และอลูมิเนียมของชุมชน และชุมชนหัวฝายเป็นสถานที่ศึกษาดูงานของผู้ที่มีความสนใจ ก็เป็นช่องทางทำให้ชุมชนเองได้รับความรู้ และมีปฏิสัมพันธ์กับภายนอก โดยสามารถรับรู้แนวคิดการพัฒนา หรือแนวคิดการตลาดของผลิตภัณฑ์ของชุมชน จากลูกค้า และผู้ที่มาเยี่ยมชม

การเปิดรับข่าวสารจากแหล่งข่าวสารต่างๆ อาทิ หน่วยงานราชการ เทศบาล และชุมชนอื่นข้างเคียง เป็นบทบาทที่พบมากที่สุดของสื่อชุมชน ประเภทสื่อบุคคลของชุมชน ทั้งนี้เพราะ

สามารถถ่ายทอดข้อมูลข่าวสาร และการรับรู้ข่าวสารนั้นเป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นได้ง่ายที่สุดในระดับบุคคล

วิทยุชุมชนเองก็เป็นช่องทางที่กลุ่มผู้ฟังสามารถ มีปฏิริยาตอบกลับ โดยการโทรศัพท์มาฝากข่าว หรือแสดงความคิดเห็นกับผู้จัดรายการ หรือในกระดานสนทนาใน web-site ของชุมชน

4.1.3. กลั่นกรองข้อมูลข่าวสาร

ในการสื่อสาร ข้อมูลข่าวสารต่างๆ ที่ได้มาจากภายนอก อาทิ หน่วยงานภาครัฐ และเอกชน ชุมชนมีกลไกการสื่อสารข้อมูล ถ้าหากเป็นเรื่องของเทศบาล หรือหน่วยงานของรัฐที่คณะกรรมการได้ไปประชุมมา ข้อมูลข่าวสารที่ได้มา แก่นนำ จะเป็นผู้ดูแลรับผิดชอบ ในการประชุมทำความเข้าใจก่อนภายในกลุ่มคณะกรรมการ เนื่องจากเห็นว่าการที่จะนำข่าวสารไปเผยแพร่ให้กับชาวชุมชนให้รับทราบนั้น คณะกรรมการจะต้องเข้าใจเนื้อหาอย่างละเอียด และตรงกันเสียก่อน เพราะหากชาวชุมชนเกิดข้อสงสัย และซักถาม จะได้สามารถให้ข้อมูลได้อย่างถูกต้อง ตรงกัน นอกจากนี้หากมีข่าวสารที่เป็นข้อสงสัย หรือมีประเด็นที่ยากแก่การเข้าใจ หรือยังไม่มี ความชัดเจน กลุ่มผู้นำจะได้ถกเถียงทำความเข้าใจกันก่อน และบางครั้งก็ร่วมกันหาข้อมูลเพิ่มเติมก่อน จะได้เรียบเรียงข้อมูลให้สามารถเข้าใจง่ายขึ้น เพราะหากนำเสนอไปอาจมีข้อผิดพลาดได้ จากนั้นจะได้นำข้อมูลส่งให้กับตัวแทนของแต่ละโซน หรือคุ้มบ้าน เป็นตัวแทนในสื่อสารข่าวสาร นอกเหนือจากการให้ข้อมูลทางเสียงตามสาย ซึ่งจะมีเป็นประจำทุกวัน หรือตัวแทนของคณะกรรมการชุมชนอาจเป็นผู้แจ้งให้แก่ชาวชุมชนในวันที่มีประชุมของชุมชน เป็นต้น

4.1.4. เป็นการสื่อสารในแนวนอน

ทิศทางการไหลของข่าวสาร ที่ผ่านสื่อชุมชนนั้น จะมีทิศทางที่หลากหลาย ทั้งจากบนลงล่าง (Top-down) แบบล่างสู่บน (Bottom-up) และแบบแนวนอน (Horizontal) กล่าวคือ ข้อมูลข่าวสาร ที่ได้มาจากหน่วยงานราชการ เทศบาล อาจส่งผ่านเจ้าหน้าที่ของรัฐสู่ผู้นำชุมชน และมาถึงชน ขณะเดียวกัน ชาวชุมชนก็ส่งข้อมูลข่าวสารขึ้นไปยังเจ้าหน้าที่รัฐ โดยผ่านกลไกของคณะกรรมการชุมชน แต่การศึกษาพบว่าทิศทางการสื่อสารในชุมชนที่พบ ส่วนใหญ่แล้วจะเป็นการสื่อสารในแนวนอน หรือแนวราบ นั่นคือ การที่กระบวนทัศน์ปัญหาที่พยายามทำให้กิจกรรมของชุมชนทุกกิจกรรมเป็นเรื่องสาธารณะ ที่ทุกคนต้องรับรู้ร่วมกัน เช่น ปัญหายาเสพติด หรือกิจกรรมโครงการที่หน่วยงานราชการขอความร่วมมือ การสื่อสารด้วยสื่อชุมชนอย่างเช่น เวทีประชาคม การพูดคุยในงานบุญทำให้ประเด็นเหล่านี้กลายเป็นเรื่องสาธารณะที่เชื่อมโยงเอาทุกฝ่ายมารวมกัน ช่วยคิด หาข้อสรุปร่วมกัน

4.1.5. ช่วยในการตัดสินใจ

ในการทำโครงการต่างๆ ของชุมชนนั้น นอกจากจะมาจากนโยบายของราชการแล้ว ส่วนหนึ่งยังมาจากข้อมูล ความรู้ที่มีอยู่ในชุมชน ที่ได้จากการพูดคุยระหว่างคนในชุมชน จากสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน เช่นการจัดตั้งกลุ่มหัตถศิลป์ล้านนา

“กลุ่มหัตถศิลป์ล้านนา เกิดจากการริเริ่มของเรา กับสล่าดีแรก แต่เราก็ไม่อยากจะให้ช่างคนอื่น คำรู้สึกว่ สล่าดีแรกเก่งกว่า เพราะหลายคนก็ทำเครื่องเงินกันมาตั้งแต่รุ่น พ่อ รุ่นแม่ การตั้งกลุ่มก็มาพูดคุยกันว่าอยากให้มียุุ่มขึ้นมา แล้วก็ไปคุยกับแกนนำว่าใครพร้อมที่จะมาช่วยกันทำให้เกิดเป็นกลุ่มขึ้น”

หรือในการดำเนินงานภายในของชุมชน หรือกิจกรรม ก็มักมีการนำเข้าไปประชุมของชุมชน

“คือในการประชุมแต่ละครั้ง จะมีการกำหนดวาระ หนดคนพูด และคนรับผิดชอบ ส่วนใหญ่ก็ตักหนักที่ประธาน อะไร อะไร เราก็ให้คุณประทีป ชี้แจง เพราะเป็นผู้ใหญ่ แต่ก็ให้ชาวชุมชนทุกคนมีโอกาสพูด ตัดสินใจร่วมกัน”

นอกจากนี้การริเริ่มงานใหม่ขึ้นมา จากหน่วยงานราชการภายนอก ก่อนที่กลุ่มแกนนำจะนำข้อมูลที่ได้มาบอกเล่า และขอความคิดเห็นให้แก่ชาวชุมชนได้รับรู้ นั้น ดังที่กล่าวมาแล้วจะต้องปรึกษาหารือ พิจารณาและตัดสินใจร่วมกันในข้อมูลที่ได้ว่ามีประโยชน์และเหมาะสมต่อชุมชนมากน้อยแค่ไหน เช่น เรื่องกองทุน กลุ่มแกนนำจะจัดประชุมกลุ่มก่อน เพื่ออธิบายหลักการและผลประโยชน์ที่ได้รับ เมื่อพบว่ากองทุนนี้มีประโยชน์ต่อชุมชน จึงจะนำไปเผยแพร่ให้ได้รับรู้โดยทั่วกันในการประชุม หรือสื่ออื่นๆ

4.1.6. เป็นสื่อที่ช่วยให้เกิดกระบวนการแสดงความคิดเห็น

จากการวิจัย พบว่า สื่อชุมชนอย่าง เวทีประชาคม หรือการประชุมประจำเดือน รวมทั้งสื่อบุคคลนั้น ถูกนำมาใช้เมื่อต้องการการแสดงความคิดเห็นอย่างกว้างขวางในชุมชน กล่าวคือเมื่อต้องการการตัดสินใจใดๆ ที่กระทบกับสาธารณะในชุมชน ผู้เกี่ยวข้องก็จะใช้โอกาส หรือเวที การประชุม ตลอดจนการพูดคุย เพื่อขอความร่วมมือ และนำเสนอแนวคิดต่อชาวชุมชน

4.1.7. เป็นเครื่องมือสร้างความโปร่งใส

ในการประชุมระดับต่างๆ ที่สมาชิกชาวชุมชนเข้าร่วม มักจะมีการซักถามและแสดงความคิดเห็นร่วมกัน ชาวชุมชนจะไม่นั่งเงียบฟังแกนนำเพียงอย่างเดียว สามารถสอบถามเมื่อมีข้อสงสัย อันแสดงให้เห็นว่า ชาวชุมชนมีสิทธิในการตรวจสอบความโปร่งใส และการดำเนินงานของกลุ่มแกนนำได้อย่างชัดเจน ทำให้แกนนำทราบว่าชาวชุมชนไม่ได้เพิกเฉยหรือรับฟังการทำงานเพียงอย่างเดียว แต่ยังคอยสอดส่องดูแล ตรวจสอบความโปร่งใสและการทำงานของแกนนำ ซึ่งเป็นตัวแทน เป็นปากเป็นเสียงของชาวชุมชนเองว่า ทำงานเป็นอย่างไร และยังช่วยเป็นกลไกที่ทำให้ชุมชนเกิดความยั่งยืนด้วยการสื่อสารเป็นเครื่องมือตรวจสอบ

4.1.8. เป็นเวทีสื่อสารทางความคิด

สำหรับการศึกษาพบว่า แม้ชุมชนอาจมีความถนัดในการจัดเวทีประชุมไม่บ่อยนักแต่การประชุมแต่ละครั้ง เป็นช่องทางการสื่อสารทางความคิดภายในชุมชนระหว่างกลุ่มแกนนำและชาวชุมชน และเป็นเวทีสื่อสารทางความคิด บอกเล่าความจริง และวิธีการแก้ไขปัญหาดังกล่าวที่เกิดขึ้นในชุมชน ที่ชุมชนประสบความสำเร็จให้กับสังคมภายนอกได้รับรู้ และทำให้สังคมภายนอกรู้จักมากยิ่งขึ้น

“ การจัดการครัวเราอยากจัดการ อยากสะท้อนให้เห็นมากกว่านั้น มากกว่าการเสนอข่าวสิ่งที่มีอยู่ในท้องถิ่นเรายังมีเยอะกว่านั้น วัฒนธรรม ประเพณี อะไรที่มันจะต้องออกมาภายในสื่อ แต่มันยังไม่ออกมา ถ้าเป็นสื่อที่ชาวบ้านจัดเอง ก็เชิญกันมาเอง ได้แสดงออก ตัวงบประมาณเราก็ช่วยกันบริหาร งบประมาณกันเอง รัฐไม่ต้อง ไม่มีส่วนหนึ่งที่เค้าพูดว่า 20 % เนี่ย รัฐต้องจัดให้เรา 20 % จะเป็นอะไร จะเป็นส่วนหนึ่งที่เป็นงบประมาณ คิดว่าดีนะแต่ส่วนหนึ่งชาวบ้าน สมทบเข้ามา องค์การของเรา เรามีอยู่แล้ว เครือข่ายโยงใยกัน เอาจริงๆ นี่ เดือนหนึ่ง ขอนิดหน่อย คุณอยากลงข่าวประชาสัมพันธ์คุณ คุณก็มาสมทบ ผมว่าเราทำได้ ทอดผ้าป่ามาเป็นกองทุนหน่อย คนที่เข้ามาตรงนี้ เขาไม่ได้คิดเป็นเงิน เขาคิดเป็นแรงงานสมทบที่เข้ามาอยู่แล้ว เชิญผมไป เชิญกลุ่มนี้มา เขาก็ไม่ได้คิดเรียกร้องเงิน ชาวบ้านพร้อมที่จะทำ ตอนนี้เรามีการขับเคลื่อนทุกๆ จังหวัดพร้อมๆ กัน เทศบาลพร้อม ผมพูดเรื่องสื่อให้ทุกคนฟัง พูดว่าเอ๊ะ เราน่าจะจัดตั้งมานานแล้ว ”

4.1.9. สร้างการมีส่วนร่วม

เห็นได้ว่ากลุ่มแกนนำและชาวชุมชนมีการสื่อสารกันเป็นประจำทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ และมีกิจกรรมที่ทำร่วมกันตลอดเวลา ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้ล้วนมีส่วนสร้างให้ชาวชุมชนทุกคนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการทำงาน เช่น กิจกรรมงานบุญประเพณีวันสงกรานต์ เป็นกิจกรรมที่

แสดงให้เห็นถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนทั้งทางด้านศาสนา ประเพณี วัฒนธรรม นั่นคือ การที่ชาวชุมชนทุกคนได้เข้ามามีส่วนร่วมกิจกรรมอย่างพร้อมเพรียงตั้งแต่การเข้าร่วมพิธีกรรมเทศกาลเนื่องในวันสงกรานต์ เยาวชนได้เข้าร่วมกิจกรรมพิธีรดน้ำดำหัวแสดงความเคารพแก่ผู้อาวุโส ในขณะที่ผู้อาวุโสก็ถือโอกาสสั่งสอน แนะนำเยาวชน และงานประเพณีเลี้ยงผีปู่ย่าของชาวชุมชน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการมีส่วนร่วมที่เกิดขึ้นในชุมชน

4.1.10. แก้ไขปัญหาความขัดแย้ง

จากการศึกษาวิจัย พบว่า การสื่อสารในชุมชนนั้นมีบทบาทที่สำคัญอย่างหนึ่งคือ การแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชน เช่น ในอดีต ชุมชนแห่งนี้เคยประสบปัญหาวิกฤติ อีกทั้งคนในชุมชนต่างคนต่างทำงาน ไม่เคยปรึกษากัน ทำให้เกิดความเข้าใจที่ไม่ตรงกันอันนำไปสู่ความขัดแย้ง แต่เมื่อชุมชนหันหน้าเข้าด้วยกัน ปรึกษาและหาหนทางแก้ไขปัญหานั้นชุมชนสามารถพัฒนาตนเองสู่ความเป็นชุมชนเข้มแข็งตัวอย่างให้แก่ชุมชนอื่นได้ดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน จึงอาจกล่าวได้ว่าการสื่อสารได้เข้าไปมีส่วนช่วยลดและขจัดปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชนแห่งนี้ได้ ชุมชนประกอบด้วย กลุ่มพลังต่างๆ ที่มีอยู่หลากหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มรุ่นกลุ่มเลี้ยว กลุ่ม อสม. กลุ่มเกษตรกร เป็นต้น

4.1.11. รายงานความคิดเห็น/ความต้องการของประชาชน

บทบาทการสื่อสารทางด้านการรายงานความคิดเห็น หรือความต้องการที่เกิดขึ้นในชุมชนนั้น เห็นได้ชัดเจนในการจัดเวทีการประชุมประจำปี เมื่อกลุ่มต่างๆ ต้องการงบประมาณหรือความช่วยเหลือจากชุมชน กลุ่มก็จะทำโครงการนำเสนอต่อที่ประชุมให้ได้รับทราบทั่วกัน จากนั้นที่ประชุมก็จะใช้มติการออกเสียงเป็นตัวตัดสิน

4.1.12. บริหารความขัดแย้ง

บทบาททางด้านการบริหารความขัดแย้งนี้ พบในการประชุมระดับต่างๆ เช่น การประชุมหมู่บ้าน เมื่อที่ประชุมขอให้สมาชิกลงมติ พบว่าในบางประเด็นมีผู้เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย แต่ที่ยึดหลักประชาธิปไตย ถือนมติดตามเสียงส่วนใหญ่ ดังนั้นจึงอาจทำให้เกิดความขัดแย้งต่อผู้ที่เห็นเสียงส่วนน้อยได้ แต่มีการบริหารความขัดแย้งนี้ให้เบาบางลง ด้วยการให้แกนนำพูดคุยอธิบายถึงหลักของประชาธิปไตยและหากผู้ไม่เห็นด้วยยังมีข้อสงสัย แกนนำก็จะเข้าไปคุยเป็นการส่วนตัว ซึ่งพบว่า การพูดคุยมีลักษณะเป็นกันเอง ประนีประนอมให้ยึดหลักเพื่อส่วนรวม ทำให้ผู้ที่ไม่เห็นด้วยเกิดการเข้าใจ และคลายข้อขัดแย้งออกไปได้

4.1.13 การเป็นปากเสียงให้แก่กลุ่มด้อยโอกาส

บทบาทของการสื่อสารเพื่อเป็นปากเสียงให้กับกลุ่มด้อยโอกาส อันนี้ชัดเจนในกรณีของชุมชนหัวฝาย เพราะชุมชนมองว่าปัญหาความเดือดร้อนของชุมชนเมือง ไม่มีสื่อ หรือใครจะให้ความสนใจนอกจากชุมชนต้องจัดการกันเอง การมีวิทยุชุมชน จะเป็นช่องทางสื่อสารออกไปให้คนในชุมชนอื่นได้รับทราบความเป็นจริงอีกด้านหนึ่งของชุมชน ให้ได้รับทราบ

“ สื่อใหญ่ เขาไม่สนใจเราหรอก...คือเราเหมือนคนตัวเล็กๆ เสียงไม่ดัง ในชุมชนเรามีอะไรดีๆ อยากให้คนอื่นมารับรู้...ไม่มีทาง บางทีเรามีปัญหาเรื่องเรียนราชการ ก็แล้ว สื่อก็แล้ว เขาไม่สนใจหรอก ต้องพวกเราช่วยกันเอง ”

4.2. การจัดการความรู้ในชุมชน

4.2.1 การแสวงหาความรู้

การแสวงหาความรู้จากแหล่งความรู้ภายในชุมชนนั้น พอจะสรุปได้ว่า การแสวงหาความรู้ของชาวชุมชนไม่ว่าจะเป็นภายในและภายนอกชุมชน กล่าวคือ ชุมชนวัดศรีสุพรรณมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างสำนึกร่วมกันในฐานะเป็นชุมชนที่มีภูมิปัญญาในการทำเครื่องเงิน ขณะที่ชุมชนวัดหัวฝายซึ่งมีวัตถุประสงค์ในการเปิดพื้นที่โดยการแสดงตัวของชุมชนออกสู่ภายนอก และการสร้างสื่อของตัวเอง โดยการจัดทำสถานีวิทยุชุมชนเพื่อยกระดับการสื่อสารให้เป็นของชุมชน การแสวงหาความรู้ของทั้ง 2 ชุมชน จึงแสวงหาจากภายในชุมชนเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากประเด็นของทั้ง 2 ชุมชนมีเนื้อหาเกี่ยวเนื่องกับชุมชน และวิธีการแสวงหาความรู้ของชุมชนทั้ง 2 แห่งในฐานะผู้ส่งสารจึงใช้ภูมิปัญญาของผู้อาวุโสในชุมชน เอกสาร การค้นหาค้นหาจากสื่ออิเล็กทรอนิกส์ และการรับรู้ข้อมูลจากภาคราชการ สำหรับการแสวงหาความรู้จากภายนอกชุมชนได้มีวิทยากร นักวิชาการ

“ เวทีประชาคม การเสวนา เป็นเวทีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และการแก้ไขปัญหา เป็นแหล่งเรียนรู้ เพราะการร่วมเวทีเป็นการระดมประสบการณ์ แหล่งความรู้ อย่างหนึ่ง อย่างหนึ่งที่ทุกคนมีโอกาสมีแสวงหา แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างกัน”

“ทุกวันนี้องค์กรอื่นๆ ชุมชนข้างๆ รู้ ความเคลื่อนไหวของเราเป็นอย่างไร มันเป็นการแลกเปลี่ยนมีเวทีของสื่อ ที่กระจายได้มากกว่าเสียงตามสาย เช่น ภูมิปัญญาท้องถิ่นของเรา มีสื่อท้องถิ่น สื่อวัฒนธรรมอะไรต่างๆ มันแสดงออกไปได้ทางวิทยุของเรา”

4.2.2. การสร้างความรู้

การสร้างความรู้เป็นสิ่งที่สร้างสรรค์ขึ้น เป็นความรู้ใหม่เกี่ยวข้องกับแรงผลักดัน การหยั่งรู้ และความเข้าใจอย่างลึกซึ้งที่เกิดขึ้นในแต่ละบุคคล ทุกๆ คนสามารถเป็นผู้สร้างความรู้ได้ โดยสร้างความรู้จากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน และเป็นความสามารถในการนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติ โดยผู้ดำเนินงานวิทยุชุมชนสามารถนำความรู้ที่ตนเองมีอยู่ให้แก่ผู้อื่น และต่างพร้อมใจที่จะเรียนรู้ใหม่ ไม่ว่าจะจากการสอนงาน การเรียนรู้โดยการปฏิบัติ การทดลอง และการเรียนรู้จากประสบการณ์ในอดีต เป็นต้น

ขณะที่การสร้างความรู้โดยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อมุ่งสู่การปลดปล่อยนั้น การเสวนา (Dialogue) จัดเป็นวิถีทางแห่งการปลดปล่อย เป็นการเผชิญหน้าทางความคิดระหว่างบุคคล โดยผู้เสวนาต้องมองผู้ร่วมเสวนาคนอื่น ๆ ในฐานะเป็นคนเท่าเทียมกัน อยู่บนพื้นฐานของความรัก การอ่อนน้อมถ่อมตน ความเชื่อมั่นในเพื่อนมนุษย์ และความหวัง รวมทั้งต้องใช้การคิดแบบวิพากษ์วิจารณ์ แต่จากการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม การสร้างความรู้ของวิทยุชุมชนทั้งสองแห่ง ยังคงเป็นแบบระบบฝากธนาคาร (Banking Education) ได้แก่ ผู้เรียนคือผู้รับ มีการจัดเนื้อหา ผู้เรียนเก็บความรู้ และดึงออกมาใช้เมื่อถูกถาม

4.2.3 การจัดเก็บข้อมูลและการสืบค้นความรู้

ในการจัดการความรู้นั้น วิทยุชุมชนต้องพิจารณาถึงวิธีการในการเก็บรักษาและการนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ตามความต้องการ ไม่ว่าจะเป็นข้อมูล สารสนเทศ ตลอดจนผลสะท้อนกลับ การวิจัยและการทดลอง การจัดเก็บ (Storage) นั้นเกี่ยวข้องกับด้านเทคนิค เช่น การบันทึกเป็นฐานข้อมูล (Database) หรือการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรที่ชัดเจน รวมทั้งเกี่ยวกับกระบวนการทางมนุษย์ด้วย เช่น การสร้างและการจดจำของปัจเจกบุคคล เป็นต้น

การจัดเก็บข้อมูลและการสืบค้นความรู้ นั้น ผู้ให้สัมภาษณ์จัดเก็บข้อมูล (Storage) ที่มีการวิพากษ์เรื่องทางการเมือง การให้ความรู้ทางวัฒนธรรม ศาสนา สุขภาพ โดยมีวิธีการจัดเก็บข้อมูลที่ต่างกัน เช่น เก็บเป็นแฟ้มงาน เก็บในรูปแบบของสื่ออิเล็กทรอนิกส์ รวมถึงเก็บไว้ในตัวบุคคล ซึ่งการจัดเก็บทั้งสามลักษณะนี้ยังเป็นการกระจายข้อมูลหรือความรู้ไปตามตัวบุคคลที่ต้องรับผิดชอบต่อคำพูดที่เผยแพร่ออกไป สำหรับการสืบค้นความรู้ (Retrieval) ซึ่งเป็นลักษณะของการเข้าถึงสิ่งที่ผู้ใช้ต้องการ เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติงานต่อไป จากการสัมภาษณ์พบว่า ความสัมพันธ์ในแนวราบของคนในชุมชนทำให้การเข้าถึงแหล่งความรู้สะดวกยิ่งขึ้นเนื่องจากผู้จัดรายการเป็นคนในชุมชน สามารถพบปะได้ตลอดเวลา แต่ไม่พบรูปแบบการค้นหาความรู้ที่เป็นทางการและไม่เป็น

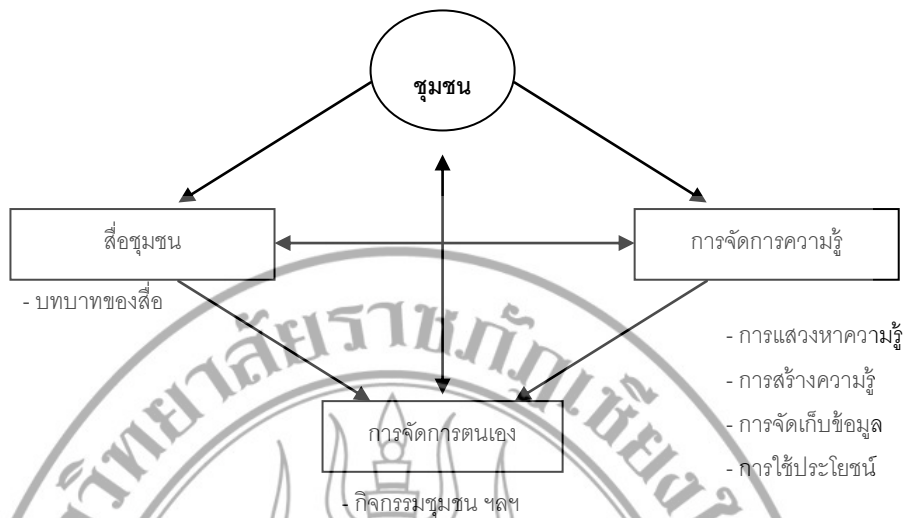
ทางการ เช่น การทำสมุดหน้าเหลือง (Yellow Pages) ของชุมชน หรือการทำห้องสมุดจัดเก็บรายชื่อและทักษะของแหล่งการเรียนรู้ชุมชน

4.2.4 การถ่ายโอนความรู้และการใช้ประโยชน์

สื่อชุมชนถ่ายโอนความรู้จากผู้ส่งสารไปยังผู้รับสาร เพราะการเรียนรู้จะดีขึ้นเมื่อความรู้กระจายและถ่ายทอดไปอย่างรวดเร็วและเหมาะสมทั่วทั้งชุมชน ชาวชุมชนสามารถถ่ายโอนความรู้โดยตั้งใจ เช่น การสื่อสารบนเวทีการประชุม การสื่อสารภายในชุมชน ขณะที่การจัดรายการวิทยุได้มีการถ่ายโอนความรู้โดยไม่ตั้งใจด้วย เช่น มีการเล่าเรื่องราว มีเครือข่ายอย่างไม่เป็นทางการ เป็นต้น เพราะเป็นผู้ส่งสารที่อยู่ในพื้นที่เดียวกัน มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน จึงไม่เป็นการยากที่จะนำความรู้ที่ได้รับไปใช้ประโยชน์ เพราะสามารถทบทวนความรู้ที่เราไม่กระจ่างได้ตลอดเวลา จน การเกิดมโนธรรมสำนึกของชุมชนในฐานะผู้รับสาร โดยการจัดการความรู้ของสื่อถือเป็นเครื่องมือในการส่งผ่านความรู้มายังผู้รับสาร ทำให้ค้นพบตนเองว่ามีความรู้ความสามารถที่จะต่อต้านอิทธิพลต่างๆ และสามารถควบคุมอนาคตของตนเอง ตลอดจนมีส่วนร่วมอย่างจริงจังในการเปลี่ยนแปลงสังคม ทำให้ชาวชุมชนในฐานะผู้รับสารรู้จักคุณค่าในตนเอง รู้จักคุณค่าของชุมชนของตนดีขึ้น ไม่แปลกแยกออกจากชุมชน และสื่อชุมชนก็เป็นเสมือนตัวเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนได้ในระดับหนึ่ง

4.3. ภาพรวม : บทบาทของสื่อชุมชนในการจัดการความรู้ (ชุมชนต้นแบบ)

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการทำงาน การเรียนรู้ และเงื่อนไขปัจจัยที่เกี่ยวกับการจัดการความรู้ โดยเฉพาะสื่อชุมชนในฐานะเป็นเครื่องมือในการจัดการ ซึ่งได้เลือกชุมชนในเขตเทศบาลนครเชียงใหม่ 2 ชุมชน ทั้งนี้ เนื่องจากชุมชนทั้ง 2 มีความสอดคล้องกับเนื้อหา (Context) ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ในชุมชน ซึ่งสามารถแสดงความสัมพันธ์ของสื่อชุมชนกับการจัดการความรู้ของชุมชนทั้ง 2 ได้ดัง ภาพที่ 4.1

ภาพที่ 4.1 รูปแบบของสื่อชุมชนกับการจัดการความรู้

ความเป็นชุมชน จนเป็นองค์กรชุมชนที่มีเข้มแข็ง เกิดจากกลไก และปัจจัยที่เป็นเงื่อนไข ได้แก่ ผู้นำที่มีความเข้มแข็ง องค์ความรู้ และวัฒนธรรมความเป็นคนเมืองด้วยกัน รวมทั้งโครงสร้างการจัดการชุมชนที่เปิดโอกาสให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ร่วมคิด ร่วมปรึกษา ผ่านกระบวนการจัดการความรู้อย่างต่อเนื่อง ด้วยสื่อชุมชนที่มีอยู่ในชุมชน ซึ่งเป็นการสื่อสารในแนวราบ จนเป็นการจัดการชุมชนของตัวเองได้ ทั้งในประเด็นด้านเศรษฐกิจ และสังคม เชื่อมโยงคนในชุมชนระหว่างกัน และสู่สังคมภายนอกได้

การก่อเกิดกระบวนการจัดการความรู้ ของชุมชนต้นแบบทั้ง 2 แห่ง เกิดขึ้นจากวิกฤติทางเศรษฐกิจสังคมเช่นเดียวกัน แต่เกิดขึ้นบนพื้นฐานของเงื่อนไขที่แตกต่างกัน โดยในชุมชนวัดศรีสุพรรณ ชาวชุมชนสามารถมารวมตัวกันเป็นกลุ่มได้ และหาทางออกให้กับชุมชนที่ถูกกระทบจากความเปลี่ยนแปลงของเมืองเชียงใหม่ โดยการสร้างสำนักทางประวัติศาสตร์ และย้อนกลับมาทบทวนรากฐานภูมิปัญญา ของชุมชน ซึ่งกระบวนการสร้างสำนักดังกล่าวนี้จะไม่เกิดขึ้นหากปราศจากผู้นำที่กระตุ้น และเปิดโอกาส และเปิดพื้นที่ในการเรียนรู้ให้ชุมชน โดยเฉพาะชุมชนวัดศรีสุพรรณซึ่ง มีแหล่งการเรียนรู้ ทั้งที่เป็นสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ บุคคลซึ่งเป็นผู้รู้ และมีประเพณี ภูมิปัญญาการทำเครื่องเงินของตัวเอง อย่างไรก็ตามการสร้างกระบวนการเรียนรู้ ในการร่วมคิดหาทางออกในการจัดการในชุมชน จะสามารถเกิดขึ้นได้จากความคิดความเชื่อในการพึ่งพาตัวเอง เชื่อว่าชุมชนของตัวเองมีทุนทางสังคมที่สามารถใช้จัดการกับปัญหา และดำรงความเป็นชุมชน ปรับตัวใช้ทุนทางสังคมที่ตัวเองมี เป็นพื้นฐานในการพัฒนา ประยุกต์ให้สอดคล้องกับสังคมสมัยใหม่ได้ โดยกลไกของการจัดการความรู้ที่สำคัญประการแรก ได้แก่ ผู้นำ ที่เข้มแข็ง เสียสละ ทำ

ให้คนในชุมชนเกิดความมั่นใจ ไว้วางใจ จนสามารถรวมคน มาสร้างรูปแบบการจัดการกับเป้าหมายในชุมชนได้ ประการที่สอง องค์ความรู้ ภูมิปัญญา ประวัติศาสตร์ชุมชน เป็นสิ่งที่มีอยู่เดิมในชุมชน ที่สั่งสมกันมา และองค์ความรู้ใหม่ที่เกิดจากการเปิดรับตามการพัฒนาของประเทศ ประการที่สาม โครงสร้างการจัดการ มีความสำคัญมาก สะท้อนของการทิศทางการก้าวเดินไปของชุมชน จะเห็นได้จากที่ชุมชนวัดศรีสุพรรณมี กระบวนการเรียนรู้ที่เป็นรูปธรรม มีการตั้งกลุ่มหัตถศิลป์ล้านนา เพื่อสืบทอดภูมิปัญญา รวมทั้งคณะกรรมการชุมชนดำเนินการให้เกิดถนนสายเครื่องเงิน งานกาดมั่ว ครั้วเงิน เป็นถนนคนเดินเปิดตัวชุมชนสู่ภายนอก ซึ่งเป็นผลมาจากเวทีประชาคมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของคนในชุมชน ประการสุดท้าย ได้แก่ เครือข่ายการสื่อสาร ที่ดำเนินบนความสัมพันธ์ในแนวราบของชุมชน ผ่านการประชุม พุดคุยกัน และใช้สื่อของชุมชนที่หลากหลาย ขณะที่ชุมชนวัดหัวฝาย ซึ่งแม้เป็นชุมชนเก่าแก่ แต่ชาวชุมชนจำนวนมากไม่มีการมสितिในที่ดิน และบุกรุกบริเวณริมคลองแม่ข่า ผ่านประสบการณ์การถูกไล่ที่ดิน จนเกิดกิจกรรมต่างๆในชุมชนที่ทั้งเป็นการรวมคน และเป็นกิจกรรมที่ผลักดันให้เกิดการเรียนรู้ที่จะแก้ไขปัญหา และสะท้อนปัญหาให้คนภายนอกได้รับรู้ถึงชุมชนของตน อาทิ กิจกรรม วิถีชุมชน

เมื่อพิจารณาจากชุมชนทั้งสองแห่งแล้วองค์ประกอบที่สำคัญ ที่ทำให้เกิดการจัดการความรู้ และใช้บทบาทของสื่อชุมชนเป็นเครื่องมือที่สำคัญในกระบวนการจัดการความรู้ ได้แก่ 1) ผู้นำ ที่มีบทบาทเป็นผู้กระตุ้นให้เกิดการขับเคลื่อนการรวมตัวกันเป็นเครือข่าย ร่วมมือร่วมใจกัน โดยเป็นผู้นำที่มีความเสียสละ เห็นแก่ประโยชน์ของสาธารณะมากกว่าประโยชน์ส่วนตัว 2) สมาชิกในชุมชนที่ร่วมกันเรียนรู้ รวมทั้งมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชน 3) เครือข่ายความร่วมมือในชุมชนและนอกชุมชน โดยเฉพาะความสัมพันธ์ การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ความเอื้ออาทร การอยู่ด้วยกันแบบร่วมทุกข์ ร่วมสุขมาร่วมกันดำเนินกิจการต่าง ๆ อย่างมีพันธะทางสังคม ด้วยความไว้วางใจ และการยอมเสียสละเวลาหรือประโยชน์ส่วนตัวบางอย่าง เพื่อทำประโยชน์ให้กับส่วนรวมในการแก้ไขปัญหาและดำเนินกิจกรรมของชุมชน 4) เวทีการเรียนรู้ร่วมกัน ทั้งที่เป็นเวทีที่เป็นทางการ อาทิ เวทีประชาคม และไม่เป็นทางการ ร่วมคิด ร่วมกำหนดกิจกรรมของชุมชน 5) การกระจาย หรือแบ่งปันทรัพยากรและผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม ไม่ว่าจะเป็นผลลัพธ์ของกิจกรรมได้ในรูปของเงิน หรือแม้แต่องค์ความรู้ ข้อมูลข่าวสาร กระจายสู่สมาชิก หรือคนที่เข้ามาร่วมในระบบความสัมพันธ์อย่างเสมอภาค ทำให้ลดโอกาสการการเกิดความขัดแย้งกัน ทำให้ระบบความสัมพันธ์มีความยั่งยืน และเกิดการจัดการความรู้ต่อไปได้